

1911- 2012

**УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРИ
ЛАТВІЇ 100 РОКІВ**
ЗБІРКА НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

**LATVIJAS UKRAIŅU
DIASPORAI 100 GADI**
ZINĀTNISKU REFERĀTU KOPSAVILKUMS

Рига, Латвія
2012

Коцере В.

*Латвійська академічна
бібліотека*

**МАТЕРІАЛИ ПРО ЗВ'ЯЗКИ ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. В.Н. КАРАЗИНА З ЛАТВІЄЮ У ФОНДАХ
ЛАТВІЙСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ**

Завдяки дружнім взаєминам поміж Латвійською академічною бібліотекою (ЛАБ) та Центральною науковою бібліотекою Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна у вересні 2005 р. там було відкрито виставку “Харків – Латвія: культурно-історичні зв’язки”, яку на базі своїх фондів організувала ЛАБ.

Вивчення матеріалів показало, що зібрання нашої бібліотеки мають історичні документи, які свідчать про пункти стикання поміж Латвією та Харковом.

У 1920-30-х рр. Харків стає провідним науковим та освітнім центром України. Після 1934 р., коли столицю перенесли до Києва, Харків продовжував залишатися другим за величиною науковим та промисловим центром України. Уже в 1940 р. тут було 36 вузів та 46 науково-дослідницьких інститутів.

Особливо тісні зв’язки поміж Україною та Латвією почали розвиватися у другій половині XIX та на початку XX ст. У роки Першої світової війни до Харкова були евакуйовані деякі ризькі промислові підприємства, поміж ними також велосипедна фабрика Лейтнера “Росія”. Сотні латиських родин жили в Харкові. Тут працювали латиські клуби, латиською мовою виходила газета “Atvase”. Деякі латиші були призначені на відповідальні посади у міській адміністрації. Так, уродженець Риги І.К.Кожухов був обраний головою Харківської міської ради.

Після проголошення незалежності України розпочався новий етап у розвитку міста. У ХХІ ст. Харків продовжує розвивати свої найкращі традиції¹.

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна є одним з найстаріших університетів Східної Європи. Його попередником був створений у 1722 р. у Білгороді Харківський колегіум, який 1726 р. було переведено до Харкова. У колегіумі викладав великий український філософ та письменник Григорій Сковорода (1722-1794). У Харківський навчальний округ у 1803 р. входило 11 губерній та 7 областей. У 1804 р. за ініціативою видатного просвітителя, ученого й громадського діяча Василя Назаровича Каразіна (1773-1842) був заснований Харківський університет, який визначив провідну роль Харкова у сфері науки та освіти України.

З Харківським університетом пов'язані імена багатьох учених, педагогів та державних діячів. Серед його вихованців та викладачів є лауреати Нобелівської премії – мікробіолог І.Мечніков, фізик Л.Ландау, економіст С.Кузнець, а також такі відомі учені, як історики Д.Багалій, М.Костомаров, М.Дринов і А.Ковалевський, астроном Н.Барабашов, фізик і хімік Н.Бекетов, математики та механіки М.Остроградський, В.Стеклов і А.Ляпунов, фізики Н.Ахієзер, Б.Веркін, ботанік Н.Турчанінов, мовознавці О.Потебня, Д.Овсянико-Куликівський, М.Сумцов, правознавець та соціолог М. Ковалевський, географ Н.Краснов, поет П.Гулак-Артемівський, письменник О.Гончар, композитор М.Лисенко, художник Г.Семиродський та інші.

У 1920 р. університет був реорганізований в Академію теоретичних знань, а наступного року – в Інститут народної освіти. 1933 р. університет був відновлений і до 1941 р. тут було 9 факультетів, 7 науково-дослідницьких інститутів, 52 кафедри. За час існування університету його закінчили 130 000 чол. Сьогодні ВУЗ є одним із найбільших наукових та

навчальних центрів України. Тут активно працюють більше 30 всесвітньо відомих наукових шкіл, а також діють 19 спеціалізованих рад по захисту дисертацій. На 19 факультетах навчається близько 13 000 студентів та аспірантів, працюють 2 000 викладачів та наукових працівників, серед яких 290 мають ступінь доктора наук, професорів та більше 800 кандидатів наук. Підготовка студентів проходить по 61 спеціальності.

Досягнення вчених Харківського університету завоювали авторитет як в Україні, так і далеко за її межами. Про це свідчать численні почесні звання, премії та нагороди його співробітників та випускників, тісне міжнародне співробітництво з 67 вищими навчальними учбовими закладами та науковими закладами із 29 країн. З 1974 р. Харківський університет є дійсним членом Міжнародної асоціації університетів ЮНЕСКО, у 1998 р. він підписав Велику Болонську хартію університетів, з 1989 р. – співзасновник та дійсний член Евразійської асоціації університетів, у січні 2004 р. університет було прийнято до Європейської асоціації університетів².

Університетська бібліотека є однією з найбільших та найстаріших бібліотек України. Вона була заснована одночасно з університетом у 1804 р. Основою фонду бібліотеки стали 3219 книг, придбаних В.Н.Каразіним у Петербурзі. Першим бібліотекарем був професор Я.Я.Белен де Баллю.

На сьогодні загальний фонд бібліотеки нараховує 3,3 млн. примірників, у т.ч. 1 773 400 примірників наукової літератури, 1 200 000 – учбової, 60 тис. рідких видань (18 інкунабул, більше 1000 манускриптів, 300 палеотипів). Фонд закордонної літератури складає 770 тис. примірників.

Центральна наукова бібліотека веде активний обмін книгами з закордонними учбовими та науковими закладами. Серед її партнерів – Бібліотека Конгресу США, Публічна

бібліотека в Нью-Йорку, бібліотеки університетів Росії, Франції, Болгарії, Японії, багатьох інших країн. Щороку більше 50 тис. читачів користуються послугами 11 спеціалізованих читальних залів, 7 абонементів. Бібліотека проводить активну видавничу діяльність, спільно з ученими університету її співробітники беруть участь в створенні бібліографічних и біобібліографічних посібників, монографій та збірок.

Бібліотека разом з університетом виконує єдину історичну місію: *Cognoscere. Docere. Erudire.*

Історичні шляхи харків'ян та латишів перетинались не один раз. Першим ректором Харківського університету був уродженець Риги Іван Ризький (1761-1811). І.Ризький навчався у Псковській духовній семінарії, в якій отримав своє прізвище. Пізніше він одружився на сестрі засновника університету В.Н.Каразіна. Вчений та педагог був прогресивним професором, дуже популярним як серед викладачів, так і поміж студентів – про це свідчать його перемоги на щорічних виборах ректора (за винятком 1807 р.) аж до самої смерті³.

Рижанином був ще один ректор Харківського університету – Порфирій П'ятницький (1859-1940)⁴.

Перший хімічний журнал на території Росії видавався у Ризі. Його розпочав видавати Давид Ісронім Гріндель (1776-1836), людина з дуже цікавою біографією, з біглих кріпосних, який вирізнявся визначними організаторськими здібностями та сміливими задумами⁵.

У 1803 р. Гріндель розпочав випускати перше в Російській імперії періодичне видання з фармації та хімії “*Russisches Jahrbuch der Pharmazie*”. У 1809 р. видання вийшло у світ за участю професора Харківського університету Фердінанда Гізе (1781-1821) під назвою “*Russisches Jahrbuch für die Chemie und Pharmazie*”⁶, який публікував статті про приготування хемічних речовин, які в основному узагальнювали особистий

досвід Грінделя. Розглядалися також принципові та фахові питання фармацевтичної науки, але основна увага приділялась чистій хімії.

Ф.Гізе відомий також як автор книги “Хімія для тих, хто навчає, і для тих, хто навчається”. Помер вчений під час мандрівки Латвією у м.Єлгава.

1810 р. фігурує лише ім'я Грінделя як єдиного видавця. На жаль, журналу не судився довгий вік, бо він не отримав необхідної підтримки. Гріндель обійма посаду ректора Дерптського університету і видання журналу припинив. На сьогодні ці щорічники стали бібліографічною рідкістю. У фондах ЛАБ є кілька примірників журналу.

Життя основоположника латиського наукового мовознавства Яніса Ендзелінса тісно пов'язане с Харковом. За його особистим визнанням, харківський період був для нього найпліднішим часом в його житті. У Харкові Я.Ендзелінс написав свою найвідомішу роботу “Грамматика латиської мови”⁷.

1908 р. вченого запросили до Харкова і обрали екстраординарним професором, та оскільки міністр освіти тодішньої царської Росії на цій посаді його не затвердив, то 1909 р. Я.Ендзелінс розпочав працювати у Харківському університеті як приват-доцент. 1911 р. вченого затвердили екстраординарним професором, а в 1912 р. – після того, як у березні того ж року у Петербурзькому університеті він захистив докторську дисертацію на тему “Славяно-балтийские этюды” – ординарним професором. За результатами своєї наукової діяльності свій харківський період вчений розглядав як дуже успішний. Під час роботи Я.Ендзелінса в Харкові багато його наукових розвідок були надруковані у виданнях Російської академії наук та закордонних виданнях, але ще більше матеріалів було зібрано для наступних монументальних праць⁸.

У 1918 р. газета “Atvase”, яка виходила у Харкові, надрукувала статтю Я.Ендзелінса “Про вивчення латиської мови (Вказівки з викладання мови латиським дітям в Україні)”⁹.

У фонді відділу рукописів та рідких книг ЛАБ зберігаються листи професору Я.Лаутенбаху в Юр’їв, написані у 1916 р. з Харькова¹⁰.

Збереглося декілька талонів запиту на книги у Харківській університетській бібліотеці, заповнених Я.Ендзелінсом у 1915 р.¹¹

У свою чергу, в одному з листів до ректора Харківського університету, написаному 1958 р., Карліс Егле (у зв’язку з роботою над бібліографією “Академік Яніс Ендзелінс”, яку готувала Бібліотека Академії наук ЛРСР) просить уточнити дані щодо робіт, редагованих Я.Ендзелінсом – “Записки императорского Харьковского университета” (1914-1916)¹². Збереглася й відповідь, що була отримана з Харькова¹³.

Один із перших латиських професорів медицини, Роберт Крїмбергс (1874-1941), очолив катедру фізіологічної хімії Харківського університету і був обраний екстраординарним, а через рік – ординарним професором (слід зауважити, що затвердили його тільки 1912 р., оскільки міністр освіти вважав вченого занадто молодим).

Керуючи катедрою, професор Р.Крїмбергс читав лекції та керував практичною роботою і лабораторією. Від 1909 р. вчений був також професором Харківського Жіночого медичного інституту¹⁴.

У Латвію Р.Крїмбергс повернувся у 1920 р. і до кінця життя був керівником Інституту фізіології та фізіологічної хімії медичного факультету університету, виконував важливу наукову роботу зі створення нової галузі – біохімії.

У свою чергу професор Октав Требу (1876-?) після закінчення Московського університету спеціалізувався в ботаніці, захистив дисертацію з питань живлення нижчих

рослин, з 1901 по 1910 р. працюючи в лабораторії фізіології рослин Харківського університету, надрукував “Список грибів-паразитів, зібраних у Харківській губернії”, в який включив 188 видів грибів¹⁵.

Хірург Вільгельм Грубе (1827-1898) у 1858-84 рр. був професором медичного факультету Харківського університету та директором хірургічної клініки¹⁶. Найбільш плідний період у житті вченого пов'язаний саме з Харковом. В.Грубе один із перших у Росії переустаткував клініку згідно з вимогами того часу: впровадив застосування наркозу, антисептику та асептику. В.Грубе був також засновником Харківського медичного товариства, тривалий час його Головою, а пізніше почесним членом; від 1872 р. він видавав Харківський медичний журнал¹⁷.

Примітки:

1. Харьков вчера, сегодня, завтра. – Харьков, 2002.
2. Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна: 1804-2004.
3. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1. (1802-1815 гг.). – Харьков, 1893-1898. – С. 44-49.
4. Харківський Національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років. – Харків, 2004. – С. 238, 277-279.
5. No Grindeļa līdz mūsdienām: apceres par farmācijas tradīcijām un jaunu ārstniecības preparātu meklējumiem Latvijā / sast. prof. J. Stradiņš. Rīga, 1996, 11.-41.lpp.
6. Russisches Jahrbuch für die Chemie und Pharmazie (Rīga), 1809. Bd1.
7. Egle K. Akadēmiķis profesors Dr. Jānis Endzelīns // Akadēmiķis Jānis Endzelīns: bibliogr. Rīga, 1958, 8. lpp.
8. Ozols A. Raksti valodniecībā. Rīga, 1967, 545., 561.-562. lpp.
9. Atvase, Nr. 55, 1918, 28. sept.
10. LABR K. Egles f. 474., 5.-7.

11. LABR J. Endzelīna f. 13., 3.
12. LABR K. Egles f. 363., 8.
13. Turpat. 363., 8.
14. Паличева С. В. Харьковский период жизни и деятельности Р. П. Кримберга (1874-1941). Рукопись. Б.г.
15. Latvijas Universitāte, 1919-1929. R., 1929. 381. lpp.
16. Latvijas enciklopēdija. R., 2003. 671.-672. lpp.
17. Veselība. 1977. Nr. 6. 20. lpp.